

Berán Eszter

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Pszichológia Intézet

Feminista diskurzusok és a pszichológiai kutatás metszéspontjai: a narratív megközelítés¹

A cikk a narratív pszichológiai kutatások találkozási pontjait vizsgálja a feminista diskurzusokkal. Konkrétan arra keres választ, hogy milyen kérdéseket vethetnek fel a feminista diskurzusok a különféle narratív élettörténeti kutatásokban vizsgált problémákkal kapcsolatosan, és hogyan jelennek meg ezek a kérdések konkrét pszichológiai kutatásokban az általános elméleti kiindulópontot, az alkalmazott módszertant és a problémákra adott válaszokat illetően. Hogyan jelennek meg a feminista megközelítésben használt fogalmak, mint az identitás gendered jellege, a nem normatív szexualitás, vagy az etnikai kategóriák ezekben a kontextusokban? Milyen értelmezésekhez és magyarázatokhoz vezetnek a feminista diskurzusok által inspirált, és az azok fogalmaival operáló narratív pszichológiai élettörténeti vizsgálatok?

Bevezetés: Kérdések és problémák

Jelen írás a feminista diskurzusok és a narratív pszichológiai kutatások találkozási pontjait vizsgálja. A cikk azt a problémát járja körül, hogy milyen kérdéseket vethetnek fel a feminista diskurzusok a különféle narratív élettörténeti kutatásokban vizsgált problémákkal kapcsolatosan, és hogyan jelennek meg ezek a kérdések konkrét pszichológiai kutatásokban – a nemzetközi és a magyar vizsgálatokban – az általános elméleti kiindulópontot, az alkalmazott módszertant és a problémákra adott válaszokat illetően. Hogyan jelennek meg a feminista megközelítésben használt fogalmak, mint az identitás gendered² jellege, a nem normatív szexualitás, vagy az etnikai kategóriák ezekben a kontextusokban? Milyen értelmezésekhez és magyarázatokhoz vezetnek a feminista diskurzusok által inspirált, és azok fogalmaival operáló narratív pszichológiai élettörténeti vizsgálatok?

¹ A tanulmány megírását az OTKA PD 108868, 2013-2016 pályázata támogatta.

² A társadalmi nem, azaz „gender” mentén megkülönböztetett, eltérő megítélés alá eső

A téma megközelítésének nehézségeként meg kell említenünk, hogy bár maga a narratív paradigma, és ezen belül a kvalitatív módszerek használata sok párhuzamosságot mutat a feminista elméletekkel, sok narratív pszichológiai tanulmány nem foglalkozik explicit módon ezekkel az összefüggésekkel. Az absztrakt filozófiai elvek nem jelennek meg a vizsgálati háttér leírásakor, és nem kapcsolódnak össze a kutatásban használt konkrét módszerek kérdésével. Az összefüggés a pszichológiai vizsgálatok és feminista diskurzusok között emiatt sokszor nem kap külön hangsúlyt. Ugyanakkor a cikkben olyan narratív vizsgálatokra támaszkodtunk, ahol ez a kapcsolat a legtöbb esetben expliciten is megjelent, és a szerző/k valamilyen módon kinyilvánították azt a szándékukat, hogy a kutatással kapcsolódjanak bizonyos feminista diskurzusokhoz.

A cikk első felében felvázoljuk a narratív pszichológiai megközelítés elméleti hátterét, a konstruktivista megközelítést és kérdésfeltevéseit, valamint a narratívum vizsgálatának feminista megközelítését és szerepét a feminista elméletalkotásban. A cikk második része konkrét élettörténeti kutatások példáin keresztül mutatja be, hogyan jelennek meg és értelmeződnek a feminista diskurzusok fogalmai a narratív pszichológia kontextusában, konkrétan az identitást érintő kérdésekben. Ezek az identitás gendered jellegének, a nem normatív szexualitásnak, és a magyarországi zsidó és roma női identitásnak a problémái.

Elemzéseink rámutatnak arra, hogy az általunk megvitatott narratív kutatások tükrében a női vagy kisebbségi identitáskonstrukció egyik fő szervező elvének a többségi társadalmi normákkal, valamint a domináns narratívumokkal szembeni konfliktusosság mutatkozik. A személyes identitás kollektív aspektusainak, a társadalmi nemnek, az LGB³ és az etnikai identitásnak a konstrukciói nem lineáris, társas és történelmi kontextusba ágyazott történeteket mutattak, melyek ugyanakkor igazolták az egyénnek mint ágensnek azt a képességét, hogy konfliktusossága ellenére is koherens identitásokat hozzon létre. A vizsgált narratív kutatások értelmezései és magyarázatai egybecsengenek a narratívum feminista diskurzusokban megjelölt funkcióival: az identitáskonstrukcióval, a kollektív identitás létrehozásával és a kulturális kritika megfogalmazásával.

Háttér: Narratív megközelítés a pszichológiai élettörténeti kutatásokban

A 20. század második felétől kezdve számos pszichológiai elmélet foglalkozik a narratívumok, azaz a történetek konstrukciójával mint kognitív működési

³ Lesbian, Gay and Bisexual identity – Lesbikus, Homoszexuális, és Biszexuális identitás

mechanizmussal (pl. Bruner 1986, Sarbin 1986), és a történetmondással mint a társas viselkedés egy kontextusba ágyazott formájával (pl. Gergen & Gergen 1987).

Michael Bamberg (2007) szerint a történetek kutatása kétféle elméleti alapállásból valósult meg a pszichológián belül. Az első a személy, vagy szubjektum alapú kérdésfeltevés. Eszerint a narratívumok elsődleges funkciója, hogy segítségükkel egyébként kaotikus élettapasztalatainkat egy személyes rendszerbe foglaljuk. Így az élettörténetek tanulmányozása és elemzése során felderíthetőek azok a specifikus és egyedi módok, ahogy az egyes személyek jelentést adnak életüknek. A narratívumoknak ez a megközelítése ellentmond a hagyományos pozitivista tudományszemléletnek, ami életünk eseményeit, jelentését és hétköznapi működésünket egy objektív, általánosítható, elméletvezérelt szemszögből közelíti meg. A szubjektum alapú megközelítés a narratívumra mint alapvető ontológiai kategóriára tekint, és arra a feltevésre épül, hogy életünk és tapasztalataink történetek formájában vannak jelen számunkra.

Bamberg szerint a második irányzat – amit társas vagy tartalom alapú megközelítésnek nevez – a történeteket előzetesen meghatározott jelentéssel bíró sablonoknak tekinti, melyek az identitás kialakításához szükséges társas, kulturális és közösségi értékeket hordozzák. Ez a megközelítés azokkal a közösségi alapelvekkel foglalkozik, amelyek generációról generációra adódnak át, meghatározva a közösség által elfogadott történetvázlatok körét. Ezek meghatározzák a lehetséges egyéni történeteket, melyek a szubjektív tapasztalatot fogalmazzák meg. A közösségi alapelveket mesternarratívumnak, vagy domináns történeteknek is nevezik, és részben ezek szervezik a közösségek és az ezekben részt vevő személyek gondolkodását, érzelmeit, és cselekedeteit. A narratívum társas alapú megközelítése a cselekvésre és kollektív identitásra koncentrál. A narratívumnak ez a megközelítése ellentétes a hagyományos pozitivista megközelítéssel, mely az emberi cselekvést és társas identitást a társadalmi nem, kor, vagy rassz kategóriáival igyekszik magyarázni. Ebben a megközelítésben, ellentétben a szubjektum alapú megközelítéssel, a történetek nem a történetmondó individumhoz tartoznak, hanem egy nagyobb közösség jelentésadó gyakorlatát mutatják be.

Konstruktivizmus és narratív pszichológia

A fent említett a pszichológiai kutatások tematikájában megfogalmazódó narratív fordulathoz nagyban hozzájárult Jerome Bruner munkássága. Bruner, aki a narratív konstruktivista megközelítés irányadó elméletalkotója, a valóság narratív konstrukciójának tanulmányozását tűzte ki a kutatások céljául „Life as narrative”⁴ című 1987-ben megjelent cikkében, azt állítva, hogy az élet az

⁴ Az élet mint narratívum.

emberi képzelet konstrukciója, hiszen a történetek az életet 'imitálják', míg az élet a történeteket. Bruner e cikkében megemlíti a Henry Jamesnek tulajdonított mondást: „Stories happen to people who know how to tell them.”⁵ Vagyis a társas valóság a nyelven keresztül jön létre, ahol a valóságos események különféle verziói konstruálódnak – ellentétben azzal a realista elképzeléssel, hogy a valósághoz közvetlenül hozzáférhetünk, és ahol a létező folyamatok és összefüggések a tudomány számára feltárhatóak. A Bruner nevéhez kapcsolható konstruktivista felfogás szerint a tudás egy dialógus nyomán alakul ki. A kutató ebben az esetben aktív részese az általa létrehozott tudásnak, ezért szüksége van az önreflexióra és önkritikára, többek között saját nyelvhasználatával kapcsolatban. Ez a felfogás szemben áll a realista felfogással, ahol a kutató célja az objektivitás, és arra törekszik, hogy kívül maradjon a tanulmányozott jelenségen.

Bruner két fontos állítást is tett a narratívumokra vonatkozóan. Az elsőt „A gondolkodás két formája” című, magyarra is lefordított esszéjében fogalmazza meg (1989/ 2001). Eszerint kétféle logika mentén gondolkodunk: az első a paradigmatis érvézés, a második a narratív logika. Az érvelések igazságtartalmukról, a történetek pedig hitelességükről győznek meg. A második fontos gondolat a narratívum és a szelf kapcsolatának hangsúlyozása: a saját magunkról szóló történeteket folyamatosan újraírjuk, átszerkesztjük. A szelfnek ez a történetekben – az úgynevezett szelfnarratívumokban – megvalósuló formája magának a szelfnek a története, s mint ilyen, összefügg az emlékezeti rekonstrukciós folyamatokkal (Bartlett 1932/1995, Conway, 1990). Bruner kiemeli (2003), hogy a narratív forma az egyedüli módja annak, hogy a megélt idő élményét, vagy más szóval a szelf időn átívelő folyamatosságának élményét átéljük és kifejezzük. Ugyanakkor, amikor életünk egy-egy darabját történetekbe foglalva megjelenítjük, nem feltétlenül ragaszkodunk a valós történésekhez. A történetek igazsága a folyamatos újraszervezés nyomán a történetmondó szándékának függvényében változik.

Az élettörténet vagy szelfnarratívum pszichológiai funkciói

A fentiekben már utaltunk a szelfnarratívum legfontosabb pszichológiai funkcióira. Az egyik a szelf belső koherenciájának megteremtésével, a másik pedig a szelf társas reprezentációjával függ össze.

Az élettörténet, vagy szelfnarratívum konstrukciója során az egyén megpróbálja azon az alapon értelmezni az életeseményeit, hogy feltételezi: azok szisztematikus kapcsolatban állnak egymással (Gergen & Gergen 1983). Ez egy utólagos konstrukció, ami megalapozza a szelf belső koherenciáját, amennyiben a történet az egyén múltját, jelenét és jövőbeli céljait kapcsolja

⁵ A történetek azokkal esnek meg, akik tudják, hogy kell elmondani őket.

össze, és ez által koherenciát teremt az élmények töredezettségéből (McAdams 2006). A személyes történetek és a szelf viszonyáról többféle modell született. Gallagher (2000) nyomán két modellt említünk meg: a Dennett (1991), valamint Ricoeur (1984,1992) nevéhez fűződő modelleket. Dennett szerint a szelf maga egy absztrakció, amely a szelfről szóló történetek „narratív gravitációjának központja”. Ez a központ a különféle szelfről szóló történetek – mint például a szelfről mint tanárról, mint intim partnerről, mint szülőről szóló történetek, és a mások által a szelfről mondott történetek – metszéspontja. A szelfnek egy ehhez képest kitágított definícióját adja Ricoeur, akinél a szelf nem absztrakt központként szerepel, hanem egy decentralizált, tagolt entitásként, mely az összes szelfről szóló történetet tartalmazza – itt tehát a történetek összessége az, ami a szelfet létrehozza.

A szelfnarratívumok másik fontos funkciója a szelf társas reprezentációja. A narratívumok által mondhatjuk el a velünk és körülöttünk történő dolgokat, életünk fontosabb, vagy kevésbé fontosabb eseményeit. A történetek által válnak az egyes események „szociálisan láthatóvá” (László 2005). Ez azt jelenti, hogy az önéletrajzi narratívumok megfogalmazása esetén a szelf vagy annak projekciója mások számára is értelmezhetővé válik a különféle társas kontextusokban. Így a személyes, vagy csoport azonosságot kifejező narratívumok, identitás-történetekként értelmezhetőek, melyek a személyes, vagy társas identitások reprezentációját adják.

A narratívum szerepe a feminista diskurzusokban

Feminista diskurzusokban a narratívumok többnyire mint kulturális reprezentációk kerülnek megvitatásra. Ugyanakkor a narratívumot, mint beszédaktust is tekinthetjük a vizsgálódás alapjának, azzal érvelve, hogy a történetek előadása egy adott társas kontextusban egyben valamiféle hatást is kelt a hallgatóban vagy olvasóban. Ebben az esetben a történetek érzelmi hatását, argumentumban betöltött szerepét és címzettjét is vizsgálhatjuk. Isabel Hoving (2000) szerint a narratívum funkciói a feminista diskurzusokban a következők:

1. Identitáskonstrukció
2. Kollektív történet konstrukciója
3. Kulturális kritika megvalósítása
4. Alternatív episztemológia felkínálása

Identitáskonstrukció

A feminista megközelítésben fontos szerepet játszik a narratívumok kulturális meghatározottsága. Ez azt jelenti, hogy a kulturálisan domináns

narratívummal szemben, annak háttérében kerül sor a női identitás narratív konstrukciójára. Emiatt a női főszereplő/narrátor/karakter számára a történetben megfelelő szubjektív pozíciót kell kialakítani. A megfelelő pozíció az identitás egyfajta újravizionálását, átírását, vagy felforgatását (szubverzióját) jelenti, vagyis a fent említett kulturálisan domináns narratívum helyett egy többszörös nézőpont megjelenítése a cél. Ez a fajta történet az identitás többszörös, hibrid jellegét hangsúlyozza, ahol a társadalmi nem konstrukciójába belejátszik az etnikum, az osztály, a sexualitás, a korcsoport és így tovább. A többszörös identitás létrehozása a történetben nem pusztán az identitás leírása során valósul meg, hanem a történet mint beszédaktus címzése során is. Az átírt identitástörténet „címzettjei” (befogadói) egy olyan közösség, melynek tagjai szintén ezzel a fajta hibrid identitással rendelkeznek.

Kollektív történetek konstrukciója és társadalomkritika

Mind az egyénnek, mind pedig a közösségeknek szüksége van a múltbeli eseményeknek identitástörténetekben történő megfogalmazására – állítja Hoving. Az utóbbi időben egyre gyakoribb, hogy alternatív perspektívákat megjelenítő narratívumok szerepelnek a hagyományos történelmi narratívumok mellett. A női szerzők és művészek olyan történeteket fogalmaznak meg, ahol a nők, csakúgy, mint a férfiak, ágensként jelenítődnek meg. Mivel korábban a történelem a nők szemszögéből nem volt eléggé dokumentált, szükség van a történelmi narratívumok női szemszögéből történő újraírására, valamint más társadalmi csoportok, kisebbségek, vagy etnikumok történeteinek megfogalmazására (pl. afrikai-amerikaiak). Ez egyszersmind az új kulturális kategóriák létrehozása során a korábban megfogalmazott narratívumok dekonstrukcióját, kritikáját is jelenti.

Alternatív tudás és etika a narratív kutatásban

A feminista konstruktivista diskurzus képviselői, például Lorrain Code (1991) kritizálja a tudományos módszertan fő áramlatának két alapkritériumát: az objektivitást és az univerzalitást. Érvelése szerint a szociopolitikai álláspont és az ideológiai elfogultság belejátszik abba, amit tudásnak nevezünk, ezért nem beszélhetünk „értékrendmentes” kutatásról vagy objektív tudásról. Érvelése szerint a tudás létrehozása kollektív alapú, mely interakcióban jön létre a különféle „tudás előállító gyakorlatok” során, többek között a tudományos diskurzusokban.

A tudás-előállító gyakorlatokat ugyanakkor etikai szempontok is befolyásolják: mi az, amit megtudhatunk, és hogyan, milyen módszerekkel szerezzük meg azt, amit tudásként fogadunk el. Milyen lehet például a kutató és vizsgált személyek közötti viszony? A feminizmus által befolyásolt kutatás olyan értelmezések és elméletek kidolgozását tűzte ki célul, amelyek történelmileg, társadalmilag és kulturálisan specifikusak, és kritikusak a

meglévő társadalmi viszonyokkal szemben. Kérdés, hogy a pszichológiai kutatások figyelembe veszik-e, és ha igen, miként az alternatív tudás-előállítására szolgáló gyakorlatokat és módszereket.

Módszertani következmények

A feminizmus hatására a pszichológiai kutatások témái és módszertana is nagymértékben változtak (Borwn Parlee 1997; Kende 2008). Számos feminista kutató, mint például Eleanor Maccoby, Carol Gilligen, Sandra Bem, Susan Fiske, Mary Gergen gyakorolt meghatározó befolyást nemcsak az úgynevezett gender kutatásokra, de a pszichológia egy-egy specifikus területére nézve is. Az Amerikai Pszichológiai Társaságon (APA) belül 1973-ban létrejött a Division of Psychology of Women⁶, mely számos fontos lépést tett a társadalmi nem és szexualitás kutatása terén, nem utolsósorban az erre rendelkezésre álló anyagi támogatás eljuttatásában bizonyos alulreprezentált csoportokhoz (pl. különféle etnikai csoportból származó nők, leszbikusok kutatására szánt alapok). Több feminista irányultságú tudományos folyóirat is megjelent a színen, mint például a *Culture and Psychology* (1995 óta), vagy a *Feminism and Psychology* (1991 óta). A tudományos cikkekben az APA a 90-es évek óta megköveteli a nem szexista nyelvezet használatát, és ezt megfelelő módon monitorozza is – ilyen például a „vizsgálati személyek” (participants) kifejezés használata a „vizsgálati alanyok” (subject) kifejezés helyett, vagy a rasszista megnevezések tiltása. Az APA bizottságokban és szakmai szervezetekben megfelelő számban reprezentáltak a nők (többnyire feministák). A kutatásokban gondot fordítanak az etikai elvek érvényesítésére, a vizsgálatokban résztvevő személyek között a kiegyensúlyozott nemi eloszlást próbálják elérni, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a pszichológiai vizsgálatok ne elsősorban a férfiak viselkedésének tanulmányozását jelentsék.

Ezek a változások a narratív kutatások tematikájában és módszertanában is éreztetik hatásukat. A vizsgálatok kérdésfeltevésében egyfelől az egyéni különbségek, másfelől a csoportok közötti különbségek vizsgálatára terelődött a hangsúly, ugyanakkor a megjelent a társadalmi diskurzusok hatásainak elemzése a személyes/kollektív történetekben. A 90-es évektől kezdve egyre gyakoribbá vált a megfigyelés, résztvevő megfigyelés mint adatgyűjtési módszer használata, a félig strukturált vagy strukturálatlan interjúk készítése nyílt végű kérdésfeltevés használatával, a természetes nyelvi interakció diskurzív elemzése, a résztvevők által közös konstrukcióban létrejövő narratívumok vizsgálata. Az adatfeldolgozásban tehát teret nyert a

⁶ Női Pszichológia Szakosztálya

kvalitatív elemzési módszerek alkalmazása, melyeket az alábbi táblázatban foglaltunk össze.

Adattípus	Kvantitatív adatgyűjtési és feldolgozási módszerek ⁷	Kvalitatív adatgyűjtési és feldolgozási módszerek
Írott narratív szövegek/források	Deduktív kategóriákon alapuló tartalomelemzés, korpusznyelvészeti elemzés	Induktív elemzés, a szövegben fellelhető kategóriák alapján
Interjú / Elicitált élettörténeti narratívum	Strukturált interjú, nagyszámú résztvevő személy, deduktív kategóriákon alapuló elemzés	Nyílt végű interjú kérdések, kevés résztvevő személy, mélyinterjú, megalapozott elmélet ⁸ , induktív elemzés
Média / film / dokumentumfilm	Szöveg és képi tartalom elemzése deduktív kategóriák alapján	Induktív kategóriákon alapuló elemzés
Lejegyzett verbális interakció	Ritkán használják, többnyire az adatok pontosságának ellenőrzését szolgálja	Diskurzuselemzés/társalgáselemzés célja annak megértése, hogy a vizsgálati személyek hogyan használnak bizonyos nyelvi eszközöket interakciós céljaik érdekében

1. táblázat: Adatok és adatfeldolgozási módszerek a narratív kutatásokban

A továbbiakban a narratív paradigmán belül az élettörténeti kutatásokkal foglalkozunk abból a szempontból, hogy az új típusú, feminizmus által befolyásolt kutatási módszerek és elméletek miféle értelmezésekhez és következtetésekhez vezettek ezen a területen. Mivel ennek az írásnak a keretei között nincs lehetőség a pszichológiai élettörténeti kutatások átfogó ismertetésére, néhány szerző ide vonatkozó vizsgálatát fogjuk példaként bemutatni, melyek egyrészt témaválasztásukban az identitáskonstrukciós kérdések feminista megközelítésének szempontjából

⁷ Lásd például Ehmann Bea összefoglaló munkáját: *A szöveg mélyén: Pszichológiai tartalomelemzés* (Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2002).

⁸ A „grounded theory” magyar fordítása, lásd Gelencsér Katalin. 2003. „Grounded Theory.” *Szociológiai Szemle* 13.1, 143-154., valamint Kucsera Csaba. 2008. „Megalapozott Elmélet: Egy Módszertan Fejlődéstörténete.” *Szociológiai szemle* 18. 3, 92-108.

relevánsak lehetnek, másrészt módszertanukban a fent említett technikák valamelyikét használják.

Az identitástörténet gendered jellege

Mary Gergen (1997) „Life stories: Pieces of a dream”⁹ című írásában a női és férfi narratív identitás vizsgálata során az identitás gendered jellege mellett érvel. Tanulmányában bemutatja, hogy a személyes identitás megfogalmazása miként kapcsolódik az adott kultúrában jellemző diskurzusokhoz, domináns narratívumokhoz – vagyis a privát jelentés paradoxonára hívja fel a figyelmet. Gergen szerint a paradoxon abban áll, hogy a nyelv és diskurzusai nyilvánosak, azonban amikor a szelf legféltettebb titkait tárjuk fel, akkor is ezen a nyelven fejezzük ki magunkat, vagyis a személyes tudatáramlás a társas-ideológiai viszonyok részét képezi. Saját magunkat és másokat is azáltal ismerjük meg, hogy elmondjuk történeteinket és meghallgatjuk mások történeteit, azonban mindezt a kultúra és társadalmi diskurzusok által meghatározott keretben tesszük.

Gergen amerikai celebek – férfiak és nők – népszerű önéletrajzi írásait elemzi kvalitatív módszerekkel, és veti össze az amerikai kultúrában domináns narratívummal. A mesternarratívum szerint – amit Campbell fogalmazott meg (1956) a görög- és zsidó-keresztény mítoszok alapján – a tipikus hős útjára indul, átlép a transzcendens világba, megküzd az akadályokkal, és visszatér, majd tetteinek jutalmaként morális elismerést arat.

Gergen azt találta, hogy az általa vizsgált amerikai férfiak – tudós, autóversenyző, katonai pilóta, politikus – szelfnarratívumai szerkezetileg hasonlítottak a domináns narratívumhoz. Inkább a teljesítményre, a munkára, a természettel való küzdelemre, a munkatársakkal való kapcsolatra fókuszáltak, az ebben a közegben zajló sikerekre és küzdelmekre. A párkapcsolat, a családi kontextus és a privát érzelmek háttérben maradtak. Sőt, jellemző volt a feleségekre vonatkozó explicit durva megfogalmazások használata. A történetekben a teljesítmény és a siker mint végcél felé haladó lineáris szerkezet volt kimutatható. Gergen szerint az élettörténeteknek ezt a fajta konstrukcióját női főhős esetében elfogadhatatlannak tartanánk.

Az általa vizsgált szintén sikeres nők – sportoló, operaénekes, üzletasszony, politikus – szelfnarratívumai ezzel szemben inkább a különféle érzelmi kapcsolatok kontextusában ábrázolták a személyt, ezáltal bonyolítva a narratívumok szerkezetét, ami a célkövetés szempontjából nem lineáris, a férfiak élettörténeteikhez képest inkább szerteágazó volt. A teljesítmény és önmegvalósítás nem egyértelmű cél a női történetekben. A szerzők több

⁹ Élettörténetek: Egy álom darabjai

esetben felvetik a családi kötődések, érdekek és a karrier-teljesítmény konfliktusát, mely helyzetekben a hősnők több esetben nem a karrier prioritásai mellett döntenek, inkább a „szívükre hallgatnak”, feláldozva a teljesítmény lehetőségét. A női élettörténetekre tehát nem jellemző a domináns narratív séma használata. Emiatt konstrukciójuk és elbeszélésük is komplikáltabb.

Gergen konklúziója szerint más az, ami jólformált női történetként kulturálisan elfogadható, és más, ami jó férfitörténetként. A privát identitáskonstrukció tehát kulturális sémákhoz kapcsolódva működik, mely alapján eltérő lehetőségeket kínál fel férfiaknak és nőknek. Gergen kritizálja a kulturálisan adott lehetőségekhez történő alkalmazkodást az élettörténeti konstrukcióban. Véleménye szerint a kulturálisan adott, sztereotip gendered formát megvalósító élettörténeti konstrukció nem pusztán fikció. Behatárolja a személyes választások lehetőségét a viselkedés terén, és az érzelmi átélést is valós helyzetekben, mind férfiak, mind nők esetében. A személyes választások beszükülése a férfiak esetében a fontos érzelmi kapcsolatok jelentőségének csökkenését, az élettörténet komplexitásának leegyszerűsödését, nők esetében pedig az önmegvalósítás lehetőségeinek kiaknázatlanságát vonja maga után. Gergen válasza a társadalmi diskurzusokban foglyul ejtett identitástörténetre az, hogy élettörténeti konstrukcióinkban kezeljük játékosan és variáljuk a különféle történetvázlatokat, ne ragaszkodjunk az eleve felkínált kulturális sémákhoz, diskurzusokhoz. Használjuk változatosan a nyelvet, fogadjuk el a formai bizonytalanságot, és ragaszkodjunk a személyes igazság kifejezéséhez. Ez a hozzáállás átalakíthatja tapasztalatainkat, és cselekedeteinket is – mondja a szerző.

Nem normatív szexualitás az identitástörténetben

A Gergen által felvetett gondolatmenetet folytatja Danielle N. Shapiro, Desdamona Rios, és Abigail J Stewart tanulmánya (2010): „Conceptualizing lesbian sexual identity development: Narrative accounts of socializing structures and individual decisions and actions.”¹⁰ A cikk a leszbikus identitás fejlődését vizsgálja, narratív élettörténeti interjút készítve négy leszbikus kutató aktivistával, akik különböző nemzeti és etnikai háttérrel rendelkeztek. A narratívumok elemzése a szexuális identitás kialakulását dinamikus, nem lineáris és kontextusfüggő reprezentációként mutatta, úgy jellemezve a leszbikus identitást, mint a különféle identitásoknak az etnikai és helyi

¹⁰ A leszbikus szexuális identitás megfogalmazása: szocializációs struktúrák, egyéni döntések és cselekvések narratív megközelítésben.

kontextusokban, személyes és szakmai kapcsolatokban kialakuló metszéspontját.

A szerzők egy, a fejlődéslélektanban hagyományos probléma felvetésével kezdik írásukat: vajon a leszbikus identitás fejlődése konkrét és univerzális fejlődési lépcsőkön haladva alakul ki, vagy egy ennél bonyolultabb, több változót, és lokális szempontot megjelenítő modellben képzelhető el. Módszereiket tekintve a kutatók a narratív interjút a megalapozott elmélet (Charmaz 2000) módszerével, kvalitatív tartalomelemzéssel vizsgálták. A szerzők a *The Global Feminisms Project*¹¹ keretében élettörténeteket gyűjtöttek 2002 and 2005 között 42 nőmozgalomár aktivista nőtől Kínában, Indiában, Lengyelországban és az USA-ban. Ezek közül 4 leszbikus személy interjúja került be a cikkbe.

Az interjú (1–3 óras) három alaptémát érintett:

- háttérinformáció a személy életéről;
- a személy munkájának története;
- gondolatok arról, hogy a személy munkája hogy kapcsolódik a feminizmushoz, kutatáshoz, aktivizmushoz.

Minden kérdés általános és nyílt végű volt. A személyeket arra kérték, hogy beszéljenek a fenti témákról, ugyanakkor a szexualásra vonatkozó direkt kérdéseket nem tettek fel, tehát ilyen szempontból nem befolyásolták a történetek kibontakozását.

Az élettörténetek elemzése során a kutatók egyező mintázatokat kerestek a négy személy interjúiban. A szövegek elemzése során – induktív módszereket használva – két ilyen dimenzió emelkedett ki. Az egyik a szocializációs struktúrák, és tapasztalatok dimenziója: olyan szövegrészek, ahol megjelennek a szexuális identitást megerősítő vagy gyengítő kontextusok és társas tényezők. A másik az egyedi döntések és viselkedések dimenziója: tipikusan „előbújási” történetet tartalmazott, ahol a személy felfedezi a szexuális identitására illő megfelelő kifejezést, és kifejezi azt másoknak. Ezeknek a főbb kérdéseknek a tematizálása azért fontos, mert figyelembe veszi mind a külső kontextuális tényezőket, amelyek az identitásfejlődés korlátozó és támogató kereteit adják, mind pedig a szubjektum, mint ágens döntési, és cselekvési lehetőségeit.

A szocializációs struktúrákat tárgyaló szövegrészek a következő témák köré csoportosultak: elhallgattató erők, szervezeti struktúrák, népszerű társadalmi vélekedések, család és szülők reakciója.

¹¹ Globális Feminizmus Projekt.

Az elhallgattatás témája volt a leggyakrabban felmerülő szocializációs hatás, amit az interjúvolt személyek megemlítettek. Ezek a szocializációs hatások olyan kulturális normákat közvetítettek a személyek felé, amelyek megkövetelték a szexualitás témájának kerülését, vagy nem ismerték el a nem normatív szexuális identitást. Mind a négy személy beszámolt valamiféle kulturális (pl. értékrend), intézményes (pl. állami, vagy munkáltatói), vagy személyes (pl. kényelmetlenség, biztonságérzet hiánya) tényezőről, amely explicit megkövetelte a szexualitásukkal kapcsolatos elhallgatást, elhanyagolta a nem heteroszexuális identitás részletkérdéseit, vagy büntette a nem heteronormatív szexualitás kifejezését. Ezek az elnémító erők bizonyos esetekben belső, máskor külső kényszerként jelentek meg.

A szervezeti struktúrák címszó keretében az interjúkban megjelenő intézményi hatásokat vizsgálták. Ide tartoztak az egyetemek vagy vallásos intézmények, és aktivista csoportok melyekkel kapcsolatban felmerült, hogy befolyásolták a személyes, vagy politikai identitást: támogatták vagy hátráltatták a nem heteroszexuális identitás explorációját, vagy esetleg ebből a szempontból kettős hatást fejtettek ki. Az intézményi befolyás változó a kontextus szerepét hangsúlyozza a szexuális identitás fejlődésében, és a szexuális explorációban a több szintű intézményi támogatásának szükségességét emeli ki: ideértve a fizikai, társas és információs forrásokat.

A népszerű társadalmi nézetek címszó az adott társadalomban elfogadható viselkedési normákat, és a kulturálisan előírt családi, kapcsolati és szexuális identitásra vonatkozó ideálokat jelentette. Ezeket a nézeteket a vizsgált személyek az intézményes oktatáson, nevelésen, kulturális környezeten és a médián keresztül érzékelték. Az erre vonatkozó nézetek többsége szubmisszív, heteroszexuális, és az etnikumnak megfelelő viselkedési normákat írt elő a nők számára. Amennyiben a leszbikus identitás reprezentációja egyáltalán megjelent, az általában a személyeket ágenciaérzésüktől megfosztva, sztereotip formában történt.

A család és a szülők reakcióját a leszbikus identitással kapcsolatban ritkábban említették meg az interjúvolt személyek, mint a többi szocializációs tényezőt. A család és szülők pozitív szerepmodellként, vagy konfliktusforrásként jelentek meg a történetekben. Amikor a családon belüli konfliktust említették, akkor a szülők reakcióját hátráltató tényezőként élték meg a személyek saját szexuális preferenciájukkal kapcsolatosan, ami diszharmóniát és feszültséget teremtett családon belül.

Az egyedi döntések és viselkedések dimenziójában a szexuális identitás megnevezése, az előbújás, a tudás létrehozása és a nyelv voltak azok a témák, amelyeket az interjúk szövegeiben találtak a kutatók.

A szexuális identitás megnevezése arra vonatkozik, amikor valaki először tudatosítja magában vagy mások előtt az identitását. Ezt három

személy említette meg az interjúban, amire romantikus kapcsolat, vagy mások által használt megnevezés kapcsán került sor, vagy az identitás felismerésére egy konfliktus kapcsán történt, amikor a szelfről alkotott korábbi nézetekkel, vagy a közösségi nézetekkel került szembe a személy lesbikus identitása.

A szexuális identitás mások előtt történő felfedését ugyanaz a három vizsgálati személy említette meg, mint akik a megnevezést. A szerzők ezt fontosnak találták annak fényében, hogy a legtöbb fejlődési lépcsőre épülő modellben a mások előtti identitás felfedés fejlődési lépcsőként szerepel (pl. Coleman 1982). Ugyanakkor az identitás megnevezésétől elkülönült az „előbújás” aktusa, és az interjúvolt nők számos módszert felsoroltak azzal kapcsolatban, ahogy kiválasztották, hogy mikor, kinek és hogyan fedjék fel lesbikus identitásukat. Ezek a helyzetek különböztek annak tekintetében, hogy mennyire tűntek biztonságosnak és kényelmesnek a személyek számára.

Míg a szakirodalom az „előbújásra” mint kulcsfontosságú példára tekint az ágencia és identitásfejlődés szempontjából (pl. Minton & McDonald 1984), az egyéni döntések és cselekvések között a tudás létrehozása volt az, ami a vizsgálati személyek leggyakrabban említettek. A tudásprodukción a szexualitásra vonatkozó tudás létrehozására vonatkozik, melynek célja hogy provokáljon, felvilágosítson, kapcsolatot létesítsen másokkal, vagy segítsen másoknak. A tudásmegosztás a nem normatív szexualitással kapcsolatos tudás terjesztését jelenti. A tudás létrehozásának és másokkal történő megosztásának képessége megerősítette az interjúvolt személyek identitását. Mind a négy személy megemlíti ennek valamelyik formáját: aktivista/politikai publikációk, szépirodalom írása, performance művészet.

Az utolsó téma a nyelvhasználat kérdése volt, ezt két nő említette meg. A nyelv témakörébe az interjúvolt személyek szándékos nyelvi választásaik kerültek, mely kifejezések használata az identitás értelmezésének keretét adja. A nyelvhasználatban kifejeződött az a cél, hogy bizonyos szavakat újraértelmezzenek, mint például a „feminizmus” szó esetében elkerüljék a negatív konnotációkat, vagy a „leszbikus” szó használata a „queer” helyett.

Összességében az interjúk elemzése olyan eredményeket hozott, ami cáfolta a korábbi lineáris fejlődési lépcsőkön alapuló magyarázatokat a lesbikus identitás kialakulásáról. Ugyanakkor az identitás stabilitása fontos kitételnek mutatkozott az interjúvolt személyek esetében, ami megkérdőjelezte az identitás fluiditásáról szóló elméleteket is. Vagyis a szerzők amellet érvelnek, hogy az identitás stabilitása, legalább is bizonyos nők esetében fontos lehet. A szerzők további következtetései az identitás alakulásának társas kontextusokba ágyazott jellegét hangsúlyozzák. Az identitás külső, társas elismerése és a támogató közeg, mint például az

intézmények, család fontos szerepet töltenek be az identitás fejlődésének szempontjából.

Identitástörténet és etnikum

Az etnikum és identitás összefüggéseit két magyarországi kisebbség, a zsidó és a roma kollektív vagy kulturális identitás tükrében tárgyaljuk.

A magyar zsidó identitás kérdéseit tárgyalja Erős Ferenc és Ehmann Bea „Az identitás tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben: gondolatok egy második generációs interjú kapcsán” c. tanulmánya (1996). Vizsgálatukban magyar holokauszt-túlélők, valamint másod-, és harmadgenerációs holokauszt-traumát elszenvedett személyek élettörténetét tanulmányozzák. Adatgyűjtési módszerük mélyinterjú készítése volt ezekkel a személyekkel. Tanulmányukban a több mint száz elkészült interjú közül egy vizsgálati személy interjút elemzik kvalitatív módszerekkel.

A tanulmány bevezetőjében az interjúvált személy zsidó-magyar identitását társadalmi-történelmi kontextusba helyezik a szerzők. Eszerint a zsidó identitás problémája a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek első felében került a figyelem központjába Magyarországon, mivel a holokauszt traumával küzdő második generáció ekkor lépett abba az életkorba, amikor fontossá vált számukra a származás kérdése. Korábban a társadalmi diskurzusokat a hallgatás, illetve elhallgatás jellemezte azzal kapcsolatban, hogy mit jelent zsidónak lenni Magyarországon. Azonban a nyolcvanas évekre jellemző társadalmi liberalizációs hangulat, ami a késő Kádár-rendszer sajátossága volt, megengedőbb volt a kérdéssel kapcsolatban:

[A] hallgatás falán egyre nagyobb réseket ütöttek azok a történelmi, szociológiai és szépirodalmi művek, valamint filmalkotások, amelyek a magyarországi zsidóság történetének, továbbá az antiszemitizmusnak és a holokausztnak bizonyos témáit a hivatalos, vagy a második nyilvánosság elé tárták. (25)

Megindult a zsidó identitás kulturális, vallási, etnikai és politikai elemeinek a feltárása, és ezt hamarosan pszichológiai élettörténeti kutatások követték. A magyarországi zsidóság nagy részének a zsidó identitás ekkoriban a holokausztot jelentette: a kirekesztettséget, üldöztetést, veszteséget és traumát. Az első és második generációs holokauszt-traumával több pszichoanalitikus is elkezdett foglalkozni: Virág Teréz (1984, 1988, 1994), aki megalapította a társadalmi traumák gyógyításával foglalkozó Kút Alapítványt, valamint Vikár György (1994), Mészáros János (1990), Pető Katalin (1992) írtak ezzel kapcsolatos esettanulmányokat.

Az interjúvolt személy élettörténete illeszkedik a társadalmi diskurzusba. Szülei, akiknek a családját koncentrációs táborokba hurcolták a 40-es években – akik ott életüket vesztették – nem beszéltek neki zsidó származásáról, elhallgatták a családi történeteket. 13 éves korában tudta meg hogy zsidó, még hozzá nem a szülőktől, hanem egy jobban informált barátjától, aki néhány évvel volt idősebb nála. Az interjúban ezzel a problémával küzd, próbálja ezt a többszörösen is traumatizáló identitást egy koherens történetbe foglalni – ami meglehetősen nehezen megy. Ennek egyik oka a történet folytonosságának hiánya, a családi háttérre vonatkozó információk gyérsége és homályossága. A múlt sok részlete elveszett, így a jelen sem értelmezhető a múltbeli történések segítségével.

A szerzők egy sajátos módszert alkalmaznak az interjú szöveg feldolgozására. Átírják az interjút, első lépésben kihagyva belőle az interjúkészítő kérdéseit, így egyetlen hosszú monológot hoznak létre a szövegből. Második lépésben kihagyják a narrátor reflexióit, értelmezéseit, ami által a szövegnek egy gyermekinek nevezett diskurzusrétegéhez jutnak el, mely feltárja az identitás bizonytalanságait. A következő részlet ezt a tagadáson alapuló identitást illusztrálja:

Nagyon keveset beszéltek. Szerették volna elfelejteni. Elvesztették a szüleiket. Koncentrációs táborba kerültek, ott pusztultak el. A papám éppen akkor nem volt otthon. Deportálták. Bevárták. Nem hitték el. Nem bűjt el. Nem volt vétke. Nem bujdokolt. Maradt. (33)

A szerzők az interjú során felfedezik, hogy az interjúalany narratív identitása változáson megy keresztül. Kezdetben „hasítja” identitásának pozitívan és negatívan érzékelt aspektusait. A negatív aspektus az üldözöttséget és áldozati szerepet jelenti. Az interjúvolt személy több álmáról is beszámol, melyekben a zsidóság kollektív áldozati szerepén van a hangsúly. A pozitív aspektust a vizsgálati személy egyetemi éveit során megismert zsidó hagyomány, a kiválasztottság, különlegesség mítosza jelenti. Ezenkívül az, hogy a vizsgálati személy részese lehetne egy olyan „elit” csoportnak, amelyik éppen származása miatt fogadja be, bár ő ezt végül elutasítja. A szerzők szerint ez a hasítás jellemzi azokat, akik viszonylag későn, serdülőkorban ébrednek zsidóságuk tudatára. A történet folytatásaként azonban a vizsgálati személy az „áldozat” szerepbe integrálni tudja a „különleges vagy elit” zsidó aspektusokat és így megszünteti a hasítást az identitásában.

A szerzők tehát a pszichoanalitikus hagyomány alapján értelmezik a vizsgált személy identitásának fejlődését, ugyanakkor ez a folyamat a zsidósággal történő azonosulás mint kollektív identitás beépítését jelenti az élettörténetbe.

Neményi Mária *Csoportkép Nőkkel* (1999) című könyvében fiatal roma nők termékenységgel kapcsolatos történeteit vizsgálja 80 fiatal roma származású anyával készített mélyinterjú alapján. A termékenyég témájának címszava alatt a női testhez, menstruációhoz, szexualitáshoz való viszonyt vizsgálja, ezenkívül a terhesség, szülés, szoptatás és csecsemőgondozás kérdéseit. A probléma társadalmi vagy akár politikai kontextusát tekintve is nagy érdeklődésre tarthat számot. A szerző a bevezetőben részletesen elemzi ezt a háttérret: egyfelől a romák elleni előítéletesség mutatóit Magyarországon, másfelől a termékenységgel kapcsolatos kérdések medikalizáló diskurzusait. Kétségtelenül érdekessége a vizsgálatnak, hogy éppen egy nagyobb egészségügyi kutatás részeként került sor az interjúk elkészítésére.

A szerző bevezetőjében korábbi előítéletesség-kutatások eredményeire alapozva vázolja a romák helyzetét Magyarországon. Ez annál is lényegesebb, mivel túl azon, hogy ma a cigányság a leelutasítottabb etnikai csoport az országban, speciális tévhitek is szerepet kapnak a róluk kialakított képben. Így a szerző egy 1997-ben készített vizsgálatra hivatkozva említi meg a következőket: a megkérdezettek 83%-a ért egyet azzal, hogy „A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek”, 59%-a nem ért egyet azzal, hogy „A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között”; valamint 87% elutasítja a cigányok pozitív diszkriminációját, vagyis azt, hogy „A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak”.

A szerző hivatkozik Bourdieu (1994) *Férfiuralom* című írására, melyben kifejti, hogy a szexizmus, rasszizmus vagy az osztálygyűlölet mögött álló esszencialista felfogás célja, hogy természetté alakítsa a történelem önkényes termékét, valamint Joan W. Scottra (1992) is, aki szerint az identitás megértéséhez azokat a történeti-társadalmi folyamatokat kell tanulmányozni, melyek a szubjektumot mint konstrukciót létrehozzák. Ezzel összhangban a tanulmány során szóba kerül több, jellegzetesen a reprodukív tevékenységre vonatkozó többségi előítélet – melyeknek maguk a vizsgálati személyek is tudatában vannak –, mint például az, hogy a romák minél több gyermeket szülnek azért, hogy a családi pótlékból, szocpolból tartsák fenn magukat.

Az interjúk feldolgozására kvalitatív és kvantitatív módszereket kombinál a szerző. Az interjúvolt személyeken belül származás és földrajzi elhelyezkedés alapján négy alcsoportot különít el: az oláh, beás, romungró és urbanizált, vagyis budapesti csoportokat. Ez az elkülönítés az interjúk tartalma alapján nem nyer megerősítést, vagyis a csoportok között nem mutatkoznak szisztematikus különbségek a termékenységi szokásokat illetően.

A női testtel kapcsolatban, úgy tűnik, az interjúvolt személyeket egyfajta titkolózás, szégyen és a testi dolgok tabusítása jellemzi, mint ahogy az egyik interjúból megtudhatjuk:

Anyukám megsiratott, amikor mondtam neki, hogy vérzek. Megmutattam neki, aztán nekiállt sírni. Jól van, ne sírjál, anyu. Te már nagylány vagy, azt mondta. Ne félj semmit, még engem nyugtatott, hogy ne félj, mert nagylány vagyok. Már vett is vattát... El kellett dugni, mert nem akartam szégyenbe esni. Nálunk szégyen volt ilyesmi, vagy hogy melltartóban otthon lenni, vagy megmondani, hogy megjött a havi, szégyen volt. (173)

A szexualitással, párválasztással kapcsolatban az interjúkból a szerző véleménye szerint az derül ki, hogy a vizsgált csoportra a tartós kapcsolatok és az életre szóló párválasztás jellemző. Több esetben is előfordul, de csak az oláh cigányoknál, hogy korán, akár 1–2 éves korban a szülők választják ki a leendő házaspárokat, akik 10 éves kor körül már el is jegyzik egymást. A szüzesség megőrzése a házasságig azonban több csoportnál is jellemző, mondhatni kulturális norma.

Tizennégy éves voltam. Találkoztam vele és férjhez mentem. Azt mondta, hogy nem foglak én csak használni téged. Megismertem, mi a neve. Ide figyelj, Zoli, ha velem akarol aludni, nem fogsz ám velem csak aludni, aztán elzavarsz engem apámhoz. Mert a cigányok úgy szokták, a kenyeret megeszik. Akkor azt mondta, jó. (178)

A családtervezéssel és fogamzásgátlással kapcsolatban kettős tendenciát talált a szerző: egyfelől a hagyományok őrzését és tiszteletben tartását, másfelől pedig a spontaneitást és tudatlanságot. A tradicionális roma közösségben a sok szülés jellemző, nem jellemző viszont a termékenység racionális szabályozása. A kevés gyermek vagy a véletlen műve, vagy az közösség értékeitől való deviancia eredménye. Ugyanakkor a roma nők egy részét a tudatlanságból eredő sodródás, kiszolgáltatottság jellemzi, aminek hátterében nem áll tudatos hagyománykövetés. A válaszolók 52%-a nem használt semmiféle fogamzásgátlást, nem védekezett. A fogamzásgátlás a budapestiek és a romungrók csoportjában volt a legelterjedtebb, a beás és oláh cigányok csoportjában kevésbé. Az interjúk a szerző szerint azt sugallják, hogy a sokgyerekesség, a nagycsalád közösségen belül elfogadott értéke a kívülállók előtt, a többségi társadalmi normák alapján szégyennek minősül. Az interjúvolt személyek ezért többször magyarázkodtak, mentegetőztek ezzel kapcsolatban, olyan indokokat felhozva, hogy későn ismerték fel a terhességet, sok kislány van már, és szeretnének kisfiút is, és hasonlók. Ugyanakkor a szerző ezzel kapcsolatban a következő megjegyzést teszi:

Sok jel mutat arra, hogy a magyar társadalmi közvélemény ambivalens a magas gyerekszám megítélésében. Miközben a nagycsaládokat valami pozitív pátosz lengi körül, ez az érzelmi támogatás csak azokat a sokgyermekeseket illeti meg, akik valamely közösségi norma által szentesített ideológia, tradíció

alapján vállalnak nagy családot. A cigányok magas termékenységet a tudatlansággal, tervezetlenséggel, és (vagy) a különböző szociálpolitikai juttatások megszerzésének indítékával magyarázzák, és csak kis mértékben, kevesen hajlamosak felismerni a tradicionális közösségi társadalom erre vonatkozó szabályainak erejét. Nem csoda, hogy a romák önképébe – a termékenységgel kapcsolatos szokásaik megítélésébe – beleszüremkedik a többségi társadalom negatív véleménye... (184)

A terhesség, szoptatás és csecsemőgondozás témájával kapcsolatban leginkább a hagyományok fenntartása, és az egészségügyi intézményeket megtestesítő személyek – orvosok, szülésznők, mentősek, védőnők – közötti tanácsok és előírások konfliktusai kerültek szóba. Ilyen például a terhes nő kímélése, ami a romáknál nem szokás, a terhesség alatti dohányzás kérdése, vagy az apás szülés, ami szintén ellentmond a roma hagyományoknak. A következő interjú az egészségügytől való idegenkedést mutatja:

Nem feküdtem le, csináltam a munkámat. Megfőztem. Nem szóltam a férjemnek, hogy mi bajom van...egy picit leültem pihenni. A lábaim is dagadtak, a derekam fáj, akkor már tudtam, hogy nekem vesztem van... eljött az éjfél. A fájások jöttek először négy órakor... Tudtam, ha jön a mentő, ha megkérdezi, hány percenként jön a fájás, akkor mit mondjak neki... hogyne, hát a második gyereknél már kiabálnak, hogy maga nem tud semmit...Felkel a férjem, te, ne hívjak mentőt? Te nekem ne hívjál. Mert nem te fogsz bemenni... (197)

Az interjúk összességében azt mutatják, hogy a kórházi személyzet részéről, vagy a többi beteg részéről is gyakran diszkrimináció éri a roma nőket. Ugyanakkor az orvosi műszeres beavatkozások miatt (injekció, infúzió, a szülőági leszíjazás, gátmetszés, borotválás stb.) eleve szoronganak a kórházban.

A szoptatás a romáknál jellemzően hosszú időtartamot jelent, egy-két évet. Ugyanakkor, ha az anya valamiért nem tud szoptatni, inkább tehéntejet adnak a csecsemőnek, nem tápszert, és viszonylag korán kezdik etetni a tejen kívül másféle ételekkel – ezek a táplálási szokások ellentmondanak a védőnők által javasolt táplálási módnak, amit több interjúban is konfliktusként említene a nyilatkozók. Ennek ellenére azonban az interjúk alapján az is kiderül, hogy a védőnők közelebb állnak az általuk gondozott közösség tagjaihoz, mint a szülések, orvosok. Általában szívesen fogadják tanácsaikat, és megbecsülésnek örvendenek.

A szerző összegzésében kiemeli, hogy a romák hagyományörzése, csoportnormái és a többségi normák között konfliktus feszül. Ez a konfliktus a termékenységgel kapcsolatos személyes történetekben is erősen megmutatkozik. Az interjúvált roma nők történeteiből kimutatható, hogy sok

esetben szűkebb közösségi normáikat megtagadva a többségi társadalom elvárásrendszeréhez igazodnak. Ennek következményeként a racionális, modern megoldások elfogadása, ugyanakkor a hagyományokkal történő összeegyeztetése az, amit a szerző a roma nők számára identitáskérdéseik megoldásaként lát.

Következtetések

Összességében elmondhatjuk, hogy a vizsgált narratív kutatások értelmezései és magyarázatai egybecsengenek a narratívum feminista diskurzusokban megjelölt funkcióival: az identitáskonstrukcióval, a kollektív identitás létrehozásával és a kulturális kritika megfogalmazásával.

A fenti vizsgálatok mindegyike az identitáskonstrukció kérdésével foglalkozott: az identitás gendered jellegének kérdését tárgyalta Gergen, a leszbikus szexuális identitás kérdésével foglalkoztak Shapiro és munkatársai, a zsidó és roma identitás kérdéseit tárgyalta Erős és Ehmann, valamint Neményi cikke. A vizsgálatok módszertani szempontból többnyire kvalitatív módszerekkel, induktív kategóriákon alapuló elemzéssel dolgoztak, megnyitva a lehetőséget az alternatív tudás-előállítás számára. A vizsgálatok azt mutatták, hogy a női vagy kisebbségi identitáskonstrukció egyik fő szervező elve a konfliktusosság a többségi társadalmi normákkal, valamint a domináns narratívumokkal szemben. A személyes identitáskonstrukciókban szerepet kaptak a személyes identitás kollektív aspektusai, a társadalmi nem, LGB és etnikai identitás. A szerzők ugyanakkor számos kritikát is megfogalmaztak az adott identitást érintő, azok háttérét adó történelmi, társadalmi, és kulturális diskurzuskontextusokkal kapcsolatban.

Gergen vizsgálata kimutatta, hogy a női történetek szerkezete eltérően alakul a férfi narratívumok alapjául szolgáló kulturálisan domináns narratív szerkezettől. A női identitáskonstrukció ennek megfelelően bonyolultabb, nem lineáris, többféle értékhez – nem pusztán az akadályok leküzdéséhez fűződő szakmai pályafutás sikereihez – igazodik. A női identitástörténetekben alternatív értéként megjelentek a személyes kapcsolati élmények és a kapcsolatok hálójába történő beágyazódás. A társadalmi diskurzusok által reprezentált női identitás normatív értékei azonban nem feltétlenül jelenítik meg a női identitás teljességét. Gergen munkája kritizálja a gendered identitástörténeti konstrukciót, és azokat a kulturális diskurzusokat, amelyek ezek alapját képezik. Rámutat azokra a kitörési pontokra, stratégiákra is, melyeknek segítségével – bár a szót nem használja, de a felforgatás eszközeivel – sikeresen alkothatunk a gendered formától eltérő identitástörténeteket (Butler 1990), melyek kapcsán ágensként alternatív élettapasztalatokhoz juthatunk.

Shapiro és munkatársai feltárják a leszbikus identitáskonstrukció pszichológiai és szocializációs háttérfolyamatait. A társadalmi struktúrák szerepe a leszbikus identitás fejlődésében többnyire konfliktusos volt a nem normatív identitásfejlődést tekintve, megnehezítve leszbikus identitás diskurzív reprezentációját a társadalmi normatív heteroszexuális identitással szemben. Az egyik legfontosabb ilyen identitásformáló tényező az elhallgattatás volt, amely a személyes és intézményes diskurzusokban is megnyilvánult.

A kvalitatív induktív módszereket használó vizsgálat a hagyományos identitás elméletekhez képest alternatív eredményeket is hozott, melyek új típusú elméletalkotást tesznek lehetővé a nem-normatív identitás fejlődésére vonatkozóan, valamint lehetőséget adnak a korábbi nézetek kritikájára is. A szerzők így fogalmaznak:

Az interjúvolt nők szexuális identitás fejlődésére vonatkozó történetei reflektáltak a kulturális, társas és nemzeti kontextusokra, valamint az egyedi személyiségre és politikára. A különbségek, csakúgy, mint a hasonlóságok (mint például a nem lineáris, kontextusfüggő fejlődés és feminista politizálás) arra utalnak, hogy a szexuális fejlődés egy dinamikus folyamat, ami megkérdőjelezi a jelenleg létező fejlődési modellek teljességét, és széleskörű alkalmazhatóságát. Az élettörténeti narratívumok induktív elemzése a deduktív elméleti megközelítéshez képest meglehetősen más képet mutat. Ez a másféle perspektíva hozzájárul az LGB-identitás kialakulásáról a pszichológián belül régóta folyó vitához (504).

Erős és Ehmann, valamint Neményi tanulmánya felfedi azokat a történelmi, kontextuális és belső konfliktusokat, amelyekkel a két erősen elutasított etnikai vagy kollektív identitás, a zsidó és roma identitás konstrukciója során az egyén Magyarországon szembesül. A magyar-zsidó és magyar-roma identitás értelmezési keretéhez hozzájárul a magyarországi többségi identitást jellemző kirekesztő, előítéletes nézetek mélyen gyökerező kulturális hagyománya, valamint a magyar holokauszt tragikus fejezetei.

A szerzők ugyanakkor nagy hangsúlyt helyeznek az egyén mint cselekvőképes ágens képességére azáltal, hogy bemutatják: a roma és zsidó identitású személyek képesek megalkotni ezt a komplex kulturális és etnikai identitást, koherens történetekben jelenítve meg az ellentmondásos aspektusokat. A kisebbségi identitás konstrukciójának esetében ez a hagyományok pozitív megélését és a modern élettel összeegyeztetett megtartását jelenti.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a vizsgált narratív kutatások értelmezései és magyarázatai egybecsengenek a narratívum feminista diskurzusokban megjelölt funkcióival. Az empirikus vizsgálatok fényében lehetőség nyílik az identitáskonstrukcióval, a kollektív identitással kapcsolatos

feminista elméletek újragondolására is azzal a céllal, hogy az itt vizsgált, az identitáslétrehozására, annak fejlődésére vonatkozó fogalmakat és kategóriákat szükség esetén módosítani, vagy pontosítani lehessen.

Felhasznált irodalom

- Bamberg, Michael. 2007. „Introductory remarks.” In Michael Bamberg ed. *Narrative, state of the art*. Amsterdam: John Benjamins, 1-5.
- Bartlett, Frederic C. 1932/1995. *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press.
- Brown Parlee, Mary. 1997. „Feminism and Psychology.” In Mary M. Gergen and Sara M. Davis eds. *Toward a New Psychology of Gender*. New York – London: Routledge, 65-95.
- Bruner, Jerome. 1986. *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, Jerome. 1987. „Life as narrative.” *Social research* 54:1, 11-32.
- Bruner, Jerome. 2003. *Making Stories: Law, Literature, Life*. Harvard University Press.
- Bruner, Jerome. 1989/2001. „A gondolkodás két formája.” In László János és Thomka Beáta szerk. *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó, 27-59.
- Bourdieu, Pierre. 1994. *Férfiuralom*. Hadas Miklós szerk. Budapest: Replika Kör.
- Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York – London: Routledge.
- Campbell, Joseph. 1956. *The Hero with a Thousand Faces*. New York: Meridian Books.
- Charmaz, Kathy. 2000. „Grounded theory: Objectivist and constructivist methods.” In Denzin N. and Lincoln Y. eds. *Handbook of Qualitative Research, Vol. 2*. Thousand Oaks, CA: Sage, 509–36.
- Code, Lorraine. 1991. *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Coleman, Eli. 1982. „Developmental stages of the coming-out process.” *American Behavioral Scientist* 25, 1–43.

- Conway, Martin A. 1990. *Autobiographical Memory: An Introduction*. Open University Press.
- Dennett, Daniel. 1991. *Consciousness Explained*. Little Brown & Co.
- Erős Ferenc, Ehmann Bea. 1996. „Az identitás tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben: gondolatok egy második generációs interjú kapcsán.” In Erős Ferenc, szerk. *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. Budapest: Scientia Humana, 96-113.
- Gallagher, Shaun. 2000. „Philosophical conceptions of the self: implications for cognitive science.” *Trends in Cognitive Sciences* 4:1, 15-21.
- Gergen, Kenneth J. & Gergen, Mary M. 1987. „The self in temporal perspective.” In R. P. Abeles, ed. *Life-span Perspectives and Social Psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, 121-137.
- Gergen, Kenneth J. & Gergen, Mary M. 1983. „Narratives of the self.” In Theodore R. Sarbin, Karl E. Scheibe, eds. *Studies in Social Identity*. New York: Praeger, 254-273.
- Gergen, Mary. 1997. „Life stories: Pieces of a dream.” In Mary M. Gergen & Sara M. Davis, eds. *Toward a New Psychology of Gender*. New York – London: Routledge, 203-223.
- Hoving, Isabel. 2000. „Feminist uses of Narrative.” In Lorraine Code, ed. *Encyclopedia of Feminist Theories*. London – New York: Routledge, 356-357.
- Kende Anna, szerk. 2008. *Pszichológia és feminizmus. Hogyan alakította át a pszichológia elméleteit, kutatási kérdéseit és módszereit a társadalminem-kutatás*. Budapest: L'Harmattan.
- László János. 2005. *Történetek tudománya*. Új Mandátum Kiadó.
- McAdams, Dan. 2006. *Identity and Story: Creating Self in Narrative*. American Psychological Association.
- Mészáros János. 1990. „A társadalmi elfojtások megjelenése a pszichoanalízisben.” *Thalassa* 1, 131-138.
- Minton, Henry L. & McDonald, G.J. 1984. „Homosexual identity formation as a developmental process.” *Journal of Homosexuality* 9, 91-104.
- Neményi Mária. 1999. „Testünkbe Zárva: A termékenységgel kapcsolatos női szerepviselkedések fiatal roma nők körében”. In *Csoportkép nőkkel*. Új Mandátum Kiadó, 161-214.

- Pető Katalin. 1992. „Engem az antiszemitizmus sodort a zsidók közé.” In Kovács M. Mária, Erős Ferenc, Yitzak M. Kashti, szerk. *Zsidóság, identitás, történelem*. T-Twins Kiadó.
- Ricoeur, Paul. 1984. *Time and Narrative*. 3 Vols. University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul. 1992. *Oneself As Another* (Transl. from *Soi-même comme un autre*, Editions du Seuil, 1990). University of Chicago Press
- Sarbin, T.A., szerk. 1986. *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger.
- Shapiro, Danielle N., Rios, Desdmona, Stewart, Abigail J. 2010. „Conceptualizing lesbian sexual identity development: Narrative accounts of socializing structures and individual decisions and actions.” *Feminism & Psychology* 20:4, 491–510.
- Scott, Joan W. 1992. „Experience”. In Judith Butler & Joan W. Scott, eds. *Feminists Theorize the Political*. New York – London: Routledge, 22-40.
- Vikár György. 1994. „Zsidó sorsok az analitikus rendelés tükrében.” *Thalassa* 1-2, 139-146.
- Virág Teréz. 1984. „Children of the holocaust and their children’s children: working through current trauma of the psychoanalytic process.” *Dynamic Psychotherapy* 1, 47-60.
- Virág Teréz. 1988. „A Holocaust –szindróma feldolgozása már folyamatban lévő pszichoterápiában.” *Klinikai Gyermekpszichológiai Tanulmányok*. Budapest: Akadémia Kiadó, 72-82.
- Virág Teréz. 1994. „A Holocaust-szindróma megjelenése a pszichoterápiás gyakorlatban.” *Thalassa* 1-2, 129-139.